

Prof. dr. Enes Durmišević

Pravni fakultet

Sarajevo

AJANI I LOKALNA UPRAVA U OSMANSKOM CARSTVU U DJELU PROF. AVDE SUĆESKE

Proučavanjem osmanske lokalne vlasti utvrđuje se položaj zavisnog stanovništva (*raje*) u osmanskoj državi, jer preko organa lokalne vlasti država ima neposredni kontakt sa najširim slojevima stanovništva. Mogućnost većeg ili manjeg uticaja centralne vlasti na odnose između zavisnog stanovništva i feudalaca, kao nosioca vlasti s jedne, i mogućnosti većih ili manjih zloupotreba s druge strane, zavisilo je od načina kako je ta vlast uspostavljena. Stoga, izučavanje lokalne vlasti omogućuje bolje sagledavanje osobenosti feudalizma, jer se upravo u domenu lokalne vlasti najbolje ispoljava priroda jednog feudalizma.

O lokalnoj upravi u osmanskoj državi, prije Sućeske, pisali su Hazim Šabanović, Hamdija Kreševljaković, Branislav Đurđev i Konstantin Bastajić. Profesor Sućeska, u izučavanju ove teme ide dalje, i dotadašnja općeprihvaćena shvatanja južnoslavenske historiografije o višestoljetnoj osmanskoj vlasti na Balkanu uveliko dovodi u pitanje. U svojim istraživanjima, on se najviše koristi rezultatima koje pronalazi u arhivima širom tadašnje Jugoslavije i Istanbula, ali i rezultatima turskih osmanista, a posebno Ismaila Hakkija Uzunčarširlija.

U osmanskome feudalizmu lokalna vlast spadala je u domen određenih feudalnih slojeva, a ne centralne vlasti, zbog toga što su kroz lokalnu vlast osiguravani materijalni interesi određenih feudalnih slojeva, pa su organi te vlasti ubirali određene prihode, ili su vršili policijsku vlast, koja također nosi u sebi određeni materijalni interes. U tome se uglavnom i iscrpljuje obim te vlasti.

Karakteristike osmanskog feudalnog (timarskog) sistema ispoljavale su se u tome što lokalnu vlast na svojim feudalnim posjedima nisu uživali svi feudalc i (spahije ili timarlije), kao i u tome što je ona bila manjeg obima u poređenju sa vlašću feudalaca u evropskom feudalizmu. U osmanskoj državi svi feudalc i bili su lišeni tzv. sudskog imuniteta.

Osmanska feudalna organizacija bitno je određivala lokalnu vlast, pri čemu je u principu bila postavljena na sličnu osnovu na kojoj je počivala lokalna vlast u zapadnoevropskim, ili u južnoslavenskim feudalnim državama. Ali to ne znači da se ta vlast iscrpljivala u feudalnoj organizaciji. Pored te organizacije, koja je bila osnovna vojna organizacija, u osmanskoj državi postojale su još pomoćne i stalne vojne formacije, koje su uživale svoju unutrašnju autonomiju, utičući zbog toga na strukturu lokalne vlasti. Najzad, *centralna* vlast, je svoje posebne interese u provincijama ostvarivala posredstvom *svojih posebnih organa*, a uvid u poslovanje ostalih organa lokalne vlasti, posredstvom sudskog organa, *kadije*.

Organizaciju lokalne vlasti u osmanskoj državi činili su:

1. feudalna (timarska organizacija);
2. janjičarska organizacija: *janjičarski aga* (u većim gradovima), *serdar* (u manjim naseljima), *kethuda yeri* (mjesni čehaja – komandant mjesne carske konjice - carskih spahija), *jajabaša* (sakupljač devširme);
3. pomoćni vojni redovi: *mussellimi*, *juruci*, *vojnuci*, *martoloz* i njihove stariješine *subaše*, *vojničke čeribaše*, *martoloz-baše* itd;
4. *knezovi* (seoski i nahijski) i *primićuri* kao lokana vlast kod vlaškog stanovništva;
5. upravna vlast u gradovima, esnafske organizacije, skupština esnafa (*londža*) na čijem čelu stoji *čehaja* ili *ustabaša*, *jigit* (izvršni organ londže, inače znači hrabar i odvažan čovjek, dobar jahač konja), *čauš* (pomoćnik čehaje, izvršilac njegovih naloga), *muhtesib* (tržišni inspektor), *pasvan* ili *pasban* (noćni čuvar), *šehir emin* (gradski povjerenik), *šehir kethodasi* (gradski čehaja) itd.; i
6. svi službenici koji su bili u direktnoj službi centralne vlasti: *džumruk emin* (carinski povjerenik), *harač emin* ili *harač aga* (ukupljač harača), *bazar emin* (tržišni povjerenik) itd.

U osmanskome državnom sistemu posebno mjesto u lokalnoj upravi, zauzima je organ pravosuđa – *kadija*.

Spahijska (feudalna) organizacija u osmanskoj državi bila je bitno određena oblikom svojine, koja je bila drukčija od feudalne svojine na Zapadu.

Osnovni oblik svojine na zemlju bila je državna svojina (*erazi miri*). To je specifičan oblik tzv. podijeljene feudalne svojine na zemlju, sa vrlo naglaše-

nim vrhovnim svojinskim pravom vladara (*sultana*), koji je jedini bio ovlašten da pojedine dijelove te zemlje dodjeljuje spahijama ili timarlijama (feudalcima), ali i oduzima dodijeljenu im zemlju.

Podjelu državne zemlje, koju je vršio sultan među različite slojeve spahijske klase, poznat je pod nazivom timarski sistem, a feudalna organizacija, koja je bila izgrađena na tom sistemu timarska organizacija. Kroz timarski sistem, sultan je vršio raspored zemlje zaslužnim ratnicima, zadržavajući znatan dio zemlje lično za sebe.

Feudalni (timarski) sistem predstavljao je osnovu društvenog sistema države i jezgro njenog vojno-političkog mehanizma. Kao takav on je uticao i na izgradnju određenog tipa lokalne uprave, koja je kao i u ostalim feudalnim državama bila šarolika i nejedinstvena.

U feudalnoj državi lokalna uprava je bila uslovljena obimom prava feudalaca na posjedu, odnosno obimom i sadržajem tzv. feudalnih imuniteta. Kako je osmanska država bila feudalna, to je organizacija lokalne uprave i u njoj bila uslovljena obimom feudalnih imuniteta osmanskih feudalaca. Ali dok su svi feudalci na Zapadu i u južnoslavenskim feudalnim državama uživali feudalne imunitete, u osmanskoj državi, feudalni imuniteti ogromnog broja sitnih feudalaca, spahija – bili su jako ograničeni. S obzirom na obim imuniteta feudalaca, u osmanskoj državi postojale su dvije kategorije feuda – slobodni (*serbest*) i neslobodni (*serbestsiz*) feudi (posjedi).

Nemogućnost daljnjih osvajanja i kriza klasičnih osmanskih institucija, izazvala je potrebu za novim snagama koje bi preuzele na sebe mnogobrojne poslove u osmanskim provincijama u kojima je sve više slabila centralna vlast. Novi poslovi, koji su značili povećanje tereta za sve slojeve društva (u prvom redu raje) i raspodjelu tih tereta na novoj, drugačijoj osnovi, bitno su uticali na pojavu novog tipa lokalnog upravnog funkcionera, čija će se funkcija u nekim stvarima protezati na sve slojeve stanovništva na području jednog kadiluka ili nahije. Bila je to funkcija ajana.

Riječ ajan je arapskog porijekla (ar. *‘ayn – ‘a ‘yān = oko, izvor*), i ovdje znači uglednik (vojni komandant). U osmanskoj administraciji, sve vrijeme se koristila arapska množina kao jednina. U historijskoj literaturi nalazimo nekoliko termina riječi ajan, koja u kombinaciji sa drugim političko-pravnim terminima nosi novo značenje za razliku od izvornog, pa imamo izvedenice:

devlet-i ayān – najviši funkcioner, i

ricāl-i ayān – državni prvaci (ljudi), najistaknutiji ljudi, bogati (nekad i duhovna elita (muftije i ulema), oni su češće časni ljudi (*ešrāf*)).

Profesor Sućeska navodi najstariji primjer, upotrebe termina ajan, koji potiče iz 1469. godine. Spominje se u jednoj presudi (*hudždžet*) sarajevskog kadije Mahmuta. Presuda je donesena povodom spora oko svojine na zemlju između seljaka iz sela Dusine u kreševskoj nahiji i nekog Davud-bega. Spor je riješen u korist seljaka. Ispred imena Davud-begovog stoji: „*Fahr-ul ayān Davud-beg* – ponos uglednih Davud-beg“. Pretpostavka je da je Davud-beg pripadao sloju visokih feudalaca (zaima). U istoj presudi spominje se i bosanski sandžak-beg Mehmed-beg, ali je on spomenut sa drugim epitetima, predviđenim za rang sandžak-bega: „*fahr-ul umerā il-kirām Bosna sancaği begi Mehmed-beg hazretlerine* – ponosu plemenitih emira, bosanskom sandžak-begu, njegovoj ekselenciji, Mehmed-begu“. ¹

Za instituciju ajanluka, prof. Sućeska tvrdi da predstavlja veoma interesantan historijsko-pravni fenomen, i da je bio potpuno nepoznat ranijoj državno-pravnoj praksi muslimanskih država, pa i ranijoj državno-pravnoj praksi Osmanskog carstva. On tvrdi da ajanluk predstavlja potpuno „samoniklu osmansku državno-pravnu ustanovu, koja je organski izrasla iz osnova kvantitativnog i kvalitativnog narastanja određenih vrsta državnih poslova, koji su u posebnim unutrašnjim društveno-političkim uslovima i spoljnopolitičkim teškoćama počev od druge polovine XVII stoljeća počeli da se obavljaju uz pomoć i putem vilajetskih ajana“. ²

U vrijeme nastanka, ajanluk se može definirati kao „skup dužnosti i ovlaštenja vezanih za obavljanje, aktima centralne i provincijske uprave, određenih državnih poslova sa područja lokalne uprave (kadiluka) putem ajana. U tom smislu ajanluk predstavlja određen skup dužnosti i prava, koji se mogu označiti jednim terminom: ajanska funkcija (*ayānlik*)“. ³

Uz ajana, u ovom periodu javlja se i funkcija vilajetskog ajana, koju su mogli vršiti najuglednija lica u provincijama Osmanskog carstva. To su bili: starješine spahijske organizacije u provincijama, *zaimi*, starješine pomoćnih vojnih odreda i janjičarske organizacije u provincijama (*serdar*, *janjičarski aga*), zatim organi lokalne uprave i članovi divana provincijskih paša (*vojvode*, *subaše*, *matesellimi*, *vezirov čehaja*, *defterdari*) koji su također spadali u rang zaima, viši predstavnici uleme (*muftije*, *kadije*, *muderrisi*) i bogati trgovci. Ukratko, u krug vilajetskih ajana spadali su svi istaknutiji funkcioneri voj-

1 Avdo Sućeska, *Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XXII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Sarajevo, 1965, str. 21.

2 Isto, str. 92.

3 Isto, str. 93.

nih organizacija i upravne vlasti u provincijama. U širi krug vilajetskih ajana spadali su svi istaknutiji predstavnici povlaštenih slojeva osmanskog društva u provincijama.

Posmatrajući instituciju ajanluka iz aspekta državno-pravne historije, možemo kazati da ona predstavlja pojavu u državno-pravnoj historiji osmanske države iz koje je u procesu neminovnog raspadanja starih osmanskih ustanova izrastao novi oblik lokalne uprave, oblik koji karakterizira opća nadležnost za sve poslove, čime se karakteriziraju organi lokalne uprave razvijenog oblika feudalne države – apsolutne monarhije.

Što se tiče nastanka ajanluka u Bosni (Bosanskom pašaluku), njegovo porijeklo i društveno-politička suština, slična je kao i u ostalim provincijama Osmanskoga carstva, s tim što se ajanluk u Bosni sporije razvijao i formirao, jer je proces raspadanja klasičnih osmanskih ustanova u Bosni tekao sporije.

Ajanluk u Bosni se odlikuje i nekim drugim specifičnostima kao što su: specifičan razvoj muslimanskog feudalnog sloja, prihvatanje islama procen- tualno više nego u drugim provincijama, ustanova kapetanija i kapetana, te granični karakter Bosanskog pašaluka.

Svi pobrojani momenti su na svoj način djelovali na osobenosti u razvoju ajanluka u Bosni, gdje se on u znatnom broju kadiluka i nahija našao već na početku u posjedu nasljednih kapetana. U kadilucima u kojima nije bilo kape- tana, ajanluk je najčešće bio u rukama najistaknutijih begovskih porodica.

Nakon što su janjičari postali balast u Osmanskoj državi, ajani, kao novi nosioci lokalne uprave, učestvovali su u obračunu sultana Mahmut II sa ja- njičarima. Bila je to poznata Povelja o savezu i slozi (*Senedi ittifāq*) iz 1808. godine, koju su potpisali sultan Mahmut II i čuveni ajan iz Ruščuka, Mustafa Bajraktar. Nakon sporazuma i obračuna sa janjičarima, Mustafa Bajraktar je imenovan velikim vezirom sultana Mahmuta II.

U fazi reformi (tanzimat) i ajani dolaze pod udar centralne vlasti, pa i Mustafa Bajraktar, jer su kao i janjičari, u određenom historijskom trenutku preobrazili se u svoju suprotnost: od nosilaca napretka i razvitka Osmanskog carstva, postali su njegovi rušitelji zadržavajući svoje privilegije (isključivo pravo) za koje su smatrali, kao i svi privilegirani slojevi kroz povijest ljudsko- ga roda, da su zauvijek i vječne.

Svi ovi organi lokalne uprave u osmanskoj državi bili su lišeni sudskog imuniteta, jer je centralna vlast, preko kadije zadržala pravo suđenja i sveuku- pne kontrole djelovanja svih lokalnih organa vlasti.